

بررسی جامعه‌شناختی رفتار انتخاباتی در کهگیلویه و بویراحمد

عطاله رامشک*

چکیده:

مقاله حاضر به بررسی علل و عوامل رفتارهای شهروندان استان کهگیلویه و بویراحمد در فعالیتهای انتخاباتی می‌پردازد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد عمده‌ترین علل رفتارهایی که در زمان انتخابات به شکل غیرقانونی بروز می‌کند، رقابت ناسالم (شامل رقابت اقوام، طوایف و گروه‌های ذی‌نفوذ)، رفتارهای جمعی غیرمسالمت‌آمیز و... می‌باشد. نتایج این تحقیق در سایر مناطق که بافت اجتماعی و فرهنگی مشابه دارند، قابل استفاده می‌باشد. انتظار می‌رود این تحقیق بتواند در بازنمایی معضلات مناطق مذکور، هم‌چنین سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای حل آنها مؤثر واقع گردد.

کلید واژه‌ها: مشارکت سیاسی، محرومیت نسبی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی، رفتارهای جمعی خشونت‌آمیز

۱- بیان مسأله

از جمله موضوع‌ها و مباحثی که در کشور ما نیاز به بررسی جامعه‌شناختی دارد، مسأله مشارکت سیاسی^۱ است. برخی رفتارهای سیاسی^۲ نظیر شرکت در فعالیت‌های انتخاباتی، برگزاری جلسه‌های تبلیغات گروه‌های قومی و جناح‌های سیاسی در فعالیت‌های انتخاباتی یکی از جنبه‌های مشارکت سیاسی محسوب می‌شود. این نوع رفتارها در همه جای کشورمان یکسان نیست و نحوه‌ی بروز آن بنا به بسترها، شرایط و بافت اجتماعی فرهنگی متفاوت است. مشارکت مردم استان کهگیلویه و بویراحمد در فعالیت‌های سیاسی از جمله فعالیت‌های انتخاباتی، اگرچه غالباً به شیوه‌های قانونی و قانونمند شکل می‌گیرد، اما در عین حال در میان برخی گروه‌های سیاسی و قومی در قبل، حین و بعد از انتخابات فعالیت‌ها و رفتارهایی بروز می‌کند که با شیوه‌های قانونی و بهنجار مطابقت ندارد. رفتارهایی نظیر: ایجاد بی‌نظمی (اخلال در مراسم سخنرانی کاندیداها، درگیری‌های جمعی خشونت‌آمیز، خرید رأی افراد بی‌بضاعت، انتقال افراد واجد شرایط رأی از شهرهای مجاور به حوزه انتخابیه در روز اخذ رأی و ... مصداق‌ها و نمونه‌هایی از چنین رفتارهایی می‌باشد. شدت وقوع رفتارهای غیرقانونی و بی‌نظمی‌ها به حدی است که عمدتاً با دخالت و کنترل نیروهای انتظامی خاتمه می‌یابد، در غیر این صورت می‌تواند به شورش‌های محلی منجر شود. سابقه چنین رفتارهایی براساس استنادات موجود در ادارات و نهادهای استان در مورد سه شهر یاسوج، کهگیلویه و گچساران وقوع رفتارهای غیرقانونی را تأیید می‌کند. گاهی شدت بعضی از درگیری‌ها در شهرهای مذکور به حدی بوده است که نیروهای انتظامی محلی قادر به کنترل اوضاع و اعاده‌ی نظم نبوده و با استفاده از نیروهای نظامی و امنیتی مستقر در شهرهای مجاور نظم عمومی برقرار گردیده است. تحقیق حاضر در نظر دارد ریشه‌های بی‌نظمی و رفتارهای غیرقانونی را تبیین نموده و براساس داده‌های به دست آمده راهکارهایی را ارائه نماید.

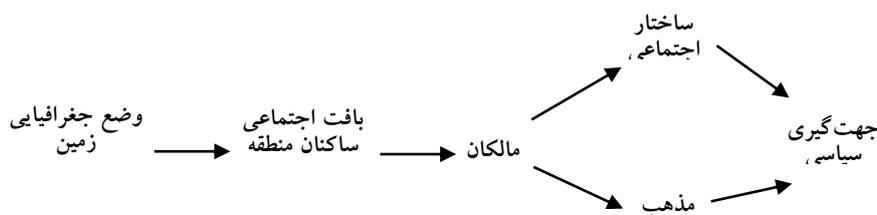
1- Political Participation
2- Political Behaviors

۲- مطالعات پیشین

علی‌رغم اینکه تاکنون تحقیقات و پژوهش‌های متعددی در زمینه مشارکت سیاسی مردم انجام شده است، اما با این حال نقد و بررسی این مطالعات نشان می‌دهد موضوع رفتارهای غیرقانونی مردم در فعالیت‌های انتخاباتی که به نحوی با مشارکت سیاسی مرتبط است، به طور خاص مورد بررسی قرار نگرفته است. برای آشنایی با تحقیقاتی که به نحوی با موضوع تحقیق ارتباط دارند در زیر به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

نتایج کار گروه تحقیقاتی پل لازاراسفلد در سال ۱۹۴۰ م. درخصوص آثار تبلیغات بر رأی‌دهندگان انتخابات ریاست جمهوری آمریکا نشان می‌دهد، نقش تبلیغات بر رأی‌دهندگان تأثیر ناچیزی دارد و در عمل تبلیغات گسترده احزاب تأثیر چندانی ندارد. هم‌چنین دستاورد آن تحقیق نشان می‌دهد که میزان مشارکت در انتخابات به عوامل دیگری از جمله گرایش‌های رأی‌دهندگان، محیط خانوادگی، زندگی شغلی و فرهنگی آنها بستگی دارد. از طرفی در این تحقیق اشاره شده است که ویژگی‌های اجتماعی افراد تعیین‌کننده‌تر از ویژگی‌های سیاسی رأی‌دهندگان است (ایوبی، ۱۳۷۷: ۱۷ و ۱۸). زیگفرید در کتاب خود شرایط جغرافیایی و محیطی رأی‌دهندگان را در منطقه‌ای از کشور فرانسه همراه با گرایش سیاسی آنها بررسی کرده است. متفاوت بودن شمال منطقه مورد مطالعه‌ی وی که سرزمینی جنگلی است با جنوب آن که سرزمینی آهکی و مسطح می‌باشد، انگیزه تحقیق وی بوده است. نتایج بررسی‌های وی نشان می‌دهد اختلاف شرایط محیطی و جغرافیایی در گرایش‌های سیاسی مردم تأثیر گذار است. مدل ذیل از دستاورد تحقیق یاد شده است (ص ۱۷).

مدل شماره ۱

نیدلر در مقاله‌ای که در سال ۱۹۶۸ م. انتشار داد نشان داده که در کشورهای آمریکای لاتین میان توسعه‌ی سیاسی (به معنی گسترش مشارکت سیاسی مردم و رعایت قوانین اساسی) با سطح توسعه‌ی اقتصادی (برحسب شاخص‌های متعارف) رابطه وجود دارد. جمیز کلمن در سال ۱۹۶۰ م. در پژوهشی که مبتنی بر مقایسه میان ۷۵ کشور بود به این نتیجه رسید که میان سطح توسعه‌ی اقتصادی و میزان توسعه‌ی سیاسی رابطه وجود دارد (صفری‌شالی، ۱۳۷۸: ۵). در تحقیق دیگری، رفتار انتخاباتی مردم ایران در هفتمین و هشتمین دوره انتخابات ریاست جمهوری با نگاهی جامعه‌شناختی، روان‌شناختی سیاسی و گزینش عقلانی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و عوامل مؤثر بر مشارکت سیاسی شهروندان ایرانی بررسی و تبیین شده است. در این پژوهش دلایل کاهش یا افزایش حجم مشارکت مردم با رویکردی آماری شرح داده شده است (کلانتری، ۱۳۸۰: ۱۶۶).

۳- مبانی نظری تحقیق

مقوله رفتارهای غیرقانونی در فعالیت‌های انتخاباتی از ابعاد و زمینه‌های متعددی قابل بررسی می‌باشد. در نظریه‌های جامعه‌شناختی ملاک‌ها و معیارهایی وجود دارد که انسجام و یا از هم گسیختگی نظم عمومی جامعه را به خوبی مشخص می‌سازد بدیهی است این‌گونه مسائل در حوزه جامعه‌شناسی خرد و کلان مطرح می‌باشند. نظریه‌های کلان جامعه‌شناسی در این زمینه کلیات موضوع مورد مطالعه را در بر می‌گیرد. چنانچه پارسنز اعتقاد دارد نظریه‌اش الگوی مناسبی برای تبیین پدیده‌های اجتماعی محسوب می‌شود. اما به قول مایکل راش پدیده‌های اجتماعی مخصوصاً پدیده‌هایی که مربوط به حوزه‌ی مشارکت سیاسی می‌شوند، بسیار پیچیده می‌باشند (راش، ۱۳۷۷: ۹)، به همین خاطر بررسی این قبیل پدیده‌ها در حوزه‌ی موضوعات میان رشته‌ای قرار می‌گیرند. البته در تبیین پدیده‌های سیاسی این رهیافت جایگاه خاصی دارد؛ لیکن به نظر می‌رسد به تنهایی نمی‌تواند بررسی علمی را تکمیل نماید، بلکه در حوزه‌ی روانشناسی اجتماعی نیز بایستی از نظریات دانشمندان برجسته‌ای که علت خشونت‌های اجتماعی منبث از رفتارهای غیرقانونی را بررسی و تبیین کرده‌اند، استفاده نمود.

جیمز گلمن در رهیافت خود عامل به وجود آوردن کنش‌های جمعی را گروه‌های کنشگر می‌داند؛ یعنی هر چه تعداد کنشگران بیشتر شود امکان وقوع رفتارهای جمعی افزایش می‌یابد (گلمن، ۱۳۷۷: ۳۴۴). یکی از نمونه‌های معروفی که وی ذکر می‌کند، شورش دانشجویی در دانشگاه کلمبیا در آوریل ۱۹۶۸ م. است. در این شورش، که به تظاهرات اس. دی. اس موسوم می‌باشد، همیلتون حال اشغال و سبب شد ساختمان دانشگاه به مدت هفت روز به تصرف شورشیان در آید و با اقدامات کنترلی نیروی پلیس قضیه پایان یابد (گلمن، ۱۳۷۷: ۳۳۹-۳۳۶). نتایج دستاوردهای وی نشان می‌دهد رفتار متخاصم گروهی به فرد جسارت عمل می‌دهد و با رها کردن فرد از کنترل اقتدار یا هنجارهای قبلی، باعث هماهنگ شدن افراد دیگر با او در بروز کنش جمعی می‌شود. دلیل این امر بواسطه این است که با کثرت عناصر شرکت کننده احتمال مجازات توسط مقامات مسئول کمتر شده و بر رفتارهای متخاصم افزوده می‌شود (ص ۳۴۲). روند رفتارهای جمعی در جدول شماره (۱) نشان داده شده است.

جدول شماره ۱: تعداد افرادی که به کنش می‌پردازند

۰	۱	۲	۳	۴	۵	۶	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	به کنش نمی‌پردازد
-۴	-۳	-۲	-۱	۰	۱	۲	به کنش می‌پردازد

در مورد جماعت متخاصم تعداد شرکت کنندگان در کنش نقش متفاوت و مهم‌تری را بازی می‌کنند. هم‌چنان که تعداد افراد دارای افکار و احساسات مشترک افزایش پیدا می‌کند، هر فردی احساس می‌کند کمتر به وسیله هنجارهای قبلی که بر رفتارش حاکم بودند کنترل می‌شود و لذا رفتارهای جدید را طبیعی می‌داند (ص ۳۴۲). از طرفی چنانچه هیچ یک دست به کنش نزنند، پاداش دریافت نمی‌کنند. اگر در آن موقعیت دست به کنش بزنند احتمال قوی وجود دارد که مجازات شوند. بنابراین پاداش‌های خالص چهار دریافت می‌کنند و با افزایش تعداد افراد دیگری که دست به کنش می‌زنند احتمال مجازات شدن او کاهش می‌یابد. هر چه تعداد کنش‌گران بیشتر باشد، انگیزه برای عمل کردن بیشتر خواهد بود، زیرا احتمال

مجازات به اندازه‌ای است که رضایت حاصل از کنش از زیان‌های احتمالی مهم‌تر می‌باشد (ص ۳۴۳).

رابرت مرتن معتقد است که میزان آنومی در یک نظام اجتماعی وابسته به میزان اجماع یا فقدان اجماع درباره هنجارهای مشروع همراه با عدم اطمینان در روابط اجتماعی است. وی در گونه‌شناسی خود سه نوع آنومی؛ ضعف فی‌نفسه‌ی هنجارها، وجود چندین هنجار قوی ولی متعارض و نادیده گرفتن هنجارها را بیان نموده است. هر سه وضعیت منجر به رفتارهای انحرافی می‌شود. مرتن مطرح می‌کند آنومی ممکن است رفتار منحرفانه‌ی گسترده و هنجارهای بدیل را به وجود آورد. در این صورت است که بنیان شکل‌گیری «شورش» فراهم می‌گردد (گر، ۱۳۷۹: ۷۵ و ۷۶). به نظر مرتن زمانی که مردم نسبت به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی بی‌اعتقاد شوند و جامعه قادر نباشد ارزش‌ها و آموخته‌های خود را عملی سازد، آشفتگی و نابسامانی شروع می‌شود. وی هم‌چنین در تبیین انواع رفتارها به نوع‌شناسی صور سازگاری فرد معتقد بوده و اندیشه او براین اساس است که پذیرش جمعی اهداف و ابزارهای قابل وصول سبب هماهنگی متعادل بین دو بخش ذکر شده می‌شود (توسلی، ۱۳۶۹: ۲۳۶).

جدول شماره ۲: رابطه تشکیل ساختی صور زندگی مرتن

تشکیل ساختی	خرده فرهنگ تطابق	اهداف	وسایل
گروه هنجار	تطابق گرایان	+	+
	نوآوران	+	-
	آداب پرستان	-	+
	واگراها	-	-
	طغیان‌گرها	+	+
گروه نابهنجار		-	-
		-	-

مرتن ضمن گسترش نظریه دورکهایم، به هم خوردن رابطه‌ی بین اهداف و وسایل مشروع برای دستیابی به این اهداف را مورد توجه قرار داده و معتقد است در یک جامعه با ثبات بین اهداف و ارزش‌های اجتماعی - فرهنگی و دستیابی به

آنها تعادل وجود دارد، در صورتی که این رابطه‌ی تعادل‌گونه به هم خورد، نظم اجتماعی از بین می‌رود و آنومی به وجود می‌آید (مرتین، ۱۳۷۶: ۳۶).

دورکهایم معتقد است در زمان‌های رکود ناگهانی اقتصادی و یا رشد سریع بازار، آشفنگی اجتماعی روی می‌دهد. هم‌چنین در شرایط اجتماعی نابرابر، آرزوهای انسان‌ها از طریق هنجارها تنظیم می‌شود، به نحوی که از هم پاشیدن هنجارها آنومی یا وضعیت آرزوهای بی‌حد و حصر را به وجود می‌آورد که عدم ارضای آن آرزوها سبب بروز وضعیت نارضایتی اجتماعی می‌گردد (رفیع‌پور، ۱۳۷۶: ۳۵).

سی‌مورمارتین‌لیپست عالم جامعه‌شناسی معاصر در کتاب انسان سیاسی^۳ پدیده مشارکت یا عدم مشارکت اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی را در فرایندهای اجتماعی - سیاسی نظیر انتخابات، انجمن‌ها، احزاب و نظایر آن براساس چندین عامل کلی اجتماعی تبیین نموده است (محسنی‌تبریزی، ۱۳۷۷: ۴۲). لیپست صریحاً نشان داد که میان توسعه‌ی سیاسی (به معنای دمکراسی) و عوامل اجتماعی و اقتصادی رابطه معناداری وجود دارد. وی برخی از کشورها را برحسب شاخص‌های اقتصادی مختلف مانند درآمد ملی، صنعت، آموزش و شهرنشینی با یکدیگر مقایسه کرده و به این نتیجه رسیده است که نظام‌های سیاسی توسعه نیافته و توسعه یافته بر مبنای این شاخص‌ها با یکدیگر تفاوت اساسی دارند (لیپست^۴، ۱۹۶۴: ۷۲).

تدرابرت‌گر در کتاب خود به نام «چرا انسان‌ها شورش می‌کنند» نظریه محرومیت نسبی را بیان نموده و معتقد است این پدیده متأثر از اختلاف بین موقعیت ارزشی و توانایی‌های ارزشی جامعه می‌باشد که به خشونت منجر می‌گردد (گر، ۱۳۷۹: ۵۳ و ۵۴). وی موقعیت ارزشی را میزان یا سطح ارزشی می‌داند که به دست می‌آید، انتظارات ارزشی نیز به وضعیت فعلی و وضعیت آینده اشاره دارد. توانایی ارزشی جمع میانگین موقعیت‌های ارزشی است که اعضاء آن به کسب و

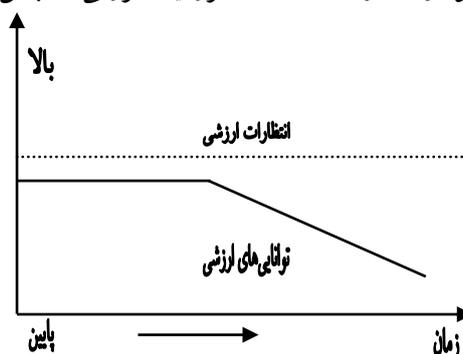
3- Political Man

4- Lipset

حفظ آن مبادرت می‌نمایند. (صص ۶۰-۵۴). وی محرومیت نسبی را در سه مدل محرومیت نزولی، محرومیت ناشی از بلندپروازی و محرومیت صعودی بیان نموده است که در این نوشتار فقط به مدل محرومیت نزولی^۵ اشاره می‌گردد. مدل محرومیت نسبی نزولی در شرایطی به وجود می‌آید که انسان‌ها موقعیت ارزشی موجود خود را از دست دهند. یا فکر می‌کردند می‌توانستند آن را داشته باشند؛ اما به دلیل اینکه موقعیت و پتانسیل ارزشی قابل دسترسی به شدت کاهش می‌یابد، خشمگین می‌شوند و با نگاه به وضعیت گذشته احساس محرومیت نسبی می‌کنند. امکان دارد وضعیت ارزشی یک جامعه به دلایل مختلفی از جمله کاهش توانایی‌های نخبگان سیاسی در تأمین نظم یا حل بحران، تحمیل حاکمیت خارجی یا از دست دادن ایمان به ساختار باورها و هنجارهای کنشی که به جامعه انسجام می‌بخشد؛ سقوط کند. یا به دلیل تعارض جامعه با دیگر گروه‌ها بر سر ارزش‌های کمیاب در وضعیتی نامطلوب قرار گیرد. مانند تأثیرات مالیات صعودی بر ثروتمندان و تعیین مالیات کمتر برای فقیران، از میان رفتن نفوذ سیاسی نخبگان و غیره. براین اساس شایع‌ترین نوع محرومیت در جوامع سنتی و بخش‌های سنتی جوامع در حال گذار مدل مذکور می‌باشد که به صورت نمودار ذیل نشان داده می‌شود (گر، ۱۳۷۹: ۸۲-۸۰).

نمودار شماره ۱: مدل محرومیت نزولی، اقتباس از گر

5- Decremental Deprivation

رفتارهای انتخاباتی به دلیل سیاسی و اجتماعی پیچیده به نظر می‌رسند (راش، ۱۳۷۷: ۹). این امر به عوامل متعددی وابسته می‌باشد. زیرا برای تبیین رفتارهای سیاسی و اجتماعی مردم یک عامل به تنهایی نقش ندارد، بلکه مجموعه عواملی وجود دارند که هر کدام نقش و کارکرد خاص خود را برعهده دارند و چنانچه کنترل نشوند روند جامعه را به سمت ناهماهنگی و ناموزونی سوق می‌دهند (سیف‌اللهی، ۱۳۷۹) به منظور درک و تبیین فرضیه‌ها، با تکیه بر مبانی نظری تحقق، عوامل ذیل تشریح می‌گردند:

۲-۱- محرومیت نسبی

با توجه به فرایند مدرنیزاسیون و در حال گذار بودن جامعه، ظهور بعضی از زمینه‌های جدید تغییراتی در ساختارهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه به وجود آورده است. این تغییرات موفقیت‌آمیز و همراه با رشد و توسعه بوده است. چنین شرایطی سبب شده است که انتظارات مردم نسبت به وقایع متفاوت و باورها جدیدی در آنها به وجود آید. این باورهای جدید در اذهان مردم به سهولت از بین نمی‌رود و یا اینکه متوقف نمی‌گردد؛ بلکه انتظاراتی را ایجاد کرده است که بتواند پاسخگوی خواسته‌های جدید مردم باشد اما مردم به دلیل رشد انتظارات و توقعات، نمی‌توانند خود را قانع سازند که به شرایط موجود اکتفا نمایند. اما از آنجا که شرایط جدید جامعه بنابه دلایل متعدد قادر به پاسخگوی همه زمینه‌ها نمی‌باشد و کسب همه موقعیت‌های قبلی کار ساده‌ای نیست. بنابراین موقعیت ارزشی جامعه از یک طرف و انتظارات مردم از طرفی سیر صعودی داشته و به محرومیت نسبی در بعضی از اقشار جامعه دامن می‌زند. بازتاب این وضعیت به بعضی از رفتارهای غیرقانونی و خشونت‌آمیز تبدیل می‌گردد (گر، ۱۳۷۹: ۸۱ و ۸۲).

۲-۲- ضعف هنجارها و ارزش‌ها

همان‌طوری که اشاره شد فرایند مدرنیزاسیون سبب تغییر در برخی از ارزش‌ها و هنجارهای جاری گردیده است. این تغییرات در زمان انتخابات به علت طرح

شعارهای انتخاباتی در بین مردم با اختلاف نظرهایی مواجه و در صورت تشدید و تداوم به شکل رفتارهای غیرقانونی و کشمکش‌های اجتماعی بروز می‌نماید. وجود هنجارها و ارزش‌های متعارض در ابعاد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نوعی تعارض، بی‌اعتمادی، ناهماهنگی و تنش‌های اجتماعی توأم با رقابت‌های تعصب‌آمیز را بین مردم در پی داشته است. درگیری، خرید رای و به راه انداختن کارناوال‌های تبلیغاتی نمونه‌هایی از این رفتارهای غیرقانونی می‌باشند. به نظر مرتن این پدیده یک مشکل می‌باشد و زمانی بروز می‌کند که میان وضع موجود و آنچه مردم می‌پندارند اختلاف اساسی وجود داشته باشد. بنابراین واقعیات و هنجارهای اجتماعی جوامع مختلف نسبت به یکدیگر متفاوت هستند و به مرور زمان تغییر پیدا می‌کنند. مشکلات اجتماعی در نظام‌های اجتماعی و در زمان‌های مختلف فرق می‌کنند (مرتن، ۱۳۷۶: ۹).

۳-۲- رفتارهای جمعی خشونت‌آمیز

رفتارهای جمعی در فعالیتهای انتخاباتی به اشکال متعددی به وجود می‌آید و این رفتارها در شکل غیرقانونی به صورت درگیری‌های خشونت‌آمیز در زمان فعالیت‌های انتخاباتی بروز می‌کند. بدیهی است وقوع رفتارهای نابهنجار و بی‌نظمی در جامعه که موجب اعتراض مردم به وضع موجود می‌شود، به علل و عوامل متعددی وابسته است. همان طوری که اشاره شد کلمن معتقد است عامل به وجود آوردن کنش‌های جمعی گروه‌های کنشگر می‌باشند و فرد به تنهایی به چنین اقدامی دست نمی‌زند. (کلمن، ۱۳۷۷: ۳۴۴). نقش نظریه فوق در تبیین سؤال تحقیق از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. وی جایگاه کنش‌های دسته‌جمعی در ایجاد شورش و یا درگیری‌های اجتماعی را از لحاظ انجام کنش مورد بررسی قرار داده است. نظریه وی بر این اصل استوار است که علل بسیاری از رفتارهای جمعی خشونت‌آمیز به نحوه کنش بازیگران و عناصر حاضر در محل تجمع بستگی دارد، به نحوی که انجام عمل نابهنجار سبب می‌شود اجتماع تشکیل شده به سمت

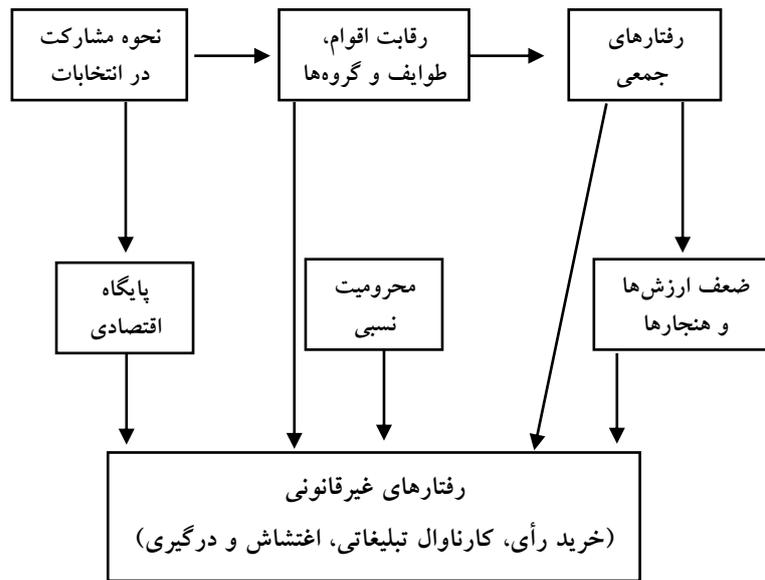
شورش هدایت شود. کنترل چنین اوضاعی تنها به دست نیروهای پلیس امکان‌پذیر می‌گردد. در این نظریه نقش عوامل تعیین‌کننده در انجام کنش‌های اعتراض‌آمیز و شورش همانند نظریه گر نیست که به موضوع ناکامی وابسته باشد، بلکه تبیین مسأله را مبتنی بر نیروهای عمل‌کننده‌ای می‌داند که با انجام اقدام تحرک‌آمیز کلیه نیروهای دیگر را به انجام رفتارهای خشونت‌آمیز سوق می‌دهد. کلمن در این زمینه میزان گسترش شورش و درگیری را وابسته به تعداد عناصر ناراضی در محل حادثه می‌داند (کلمن، ۱۳۷۳: ۳۴۳).

۴-۲- نحوه‌ی مشارکت سیاسی

بسیاری از رفتارهای غیرقانونی در فعالیتهای انتخاباتی و تبلیغاتی زمانی اتفاق افتاده است که مشارکت مردم در انتخابات بیشتر بوده است. این امر نشان می‌دهد که توسعه‌ی سیاسی جامعه همگام با مشارکت مردم به یک نحو متوازن و هماهنگ نمی‌باشد. از طرفی همان‌طور که لیپست نشان داد میان توسعه‌ی سیاسی (به معنای دمکراسی) و عوامل اجتماعی و اقتصادی همبستگی وجود دارد. وی به این نتیجه رسید که نظام‌های سیاسی توسعه نیافته و توسعه یافته بر مبنای این شاخص‌ها با یکدیگر تفاوت اساسی دارند (لیپست، ۱۹۶۴: ۷۲).

بنابراین به نظر می‌رسد پایگاه اجتماعی و اقتصادی افراد در نحوه مشارکت آنان تأثیر می‌گذارد و افراد با توجه به پایگاهی که در جامعه دارند نقش‌های متفاوت خود را در فعالیتهای انتخاباتی ایفا می‌کنند. در این تحقیق نحوه‌ی مشارکت سیاسی به‌عنوان یک متغیر میانی در نظر گرفته شده است که بر دو متغیر پایگاه اجتماعی - اقتصادی و رفتارهای غیرقانونی تأثیر می‌گذارد. به طور کلی با توجه به بیان نظری متغیرهای تحقیق مدل ارائه شده به‌صورت الگوی ذیل طراحی شده است.

مدل شماره ۲: نمایش متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق

۳- فرضیه‌های تحقیق

با توجه به توضیحات داده شده در چارچوب نظری مقاله فرضیه‌های زیر قابل طرح و بررسی است:

- H1- رفتارهای غیرقانونی مردم در زمان فعالیت‌های انتخاباتی سبب پیدایش رفتارهای جمعی (خشونت‌آمیز) می‌شود.
- H2- ضعف ارزش‌ها و هنجارها در جامعه موجب وقوع رفتارهای غیرقانونی در فعالیت‌های انتخاباتی می‌گردد.
- H3- محرومیت نسبی منجر به رفتارهای غیرقانونی در فعالیت‌های انتخابات در استان کهگیلویه و بویراحمد می‌گردد.
- H4- رفتارهای غیرقانونی در فعالیت‌های انتخاباتی در استان به رقابت خشونت‌آمیز میان اقوام، طوایف و افراد ذی‌نفوذ می‌انجامد.

- H5- رفتارهای غیرقانونی در فعالیت‌های انتخاباتی در استان به پایگاه اقتصادی مردم بستگی دارد.
- H6- میزان پذیرش رفتارهای غیرقانونی (خرید رأی، کارناوال‌های تبلیغاتی و درگیری‌ها) در استان کهگیلویه و بویراحمد به نحوه‌ی مشارکت مردم در فعالیت‌های انتخاباتی بستگی دارد.

۴- تعریف مفاهیم

با توجه به مفاهیم بکار رفته در فرضیه‌های تحقیق، تعاریف نظری و عملیاتی آنها توضیح داده می‌شود.

۴-۱- رفتارهای غیرقانونی

فرهنگ علوم اجتماعی جولوس گولد و ویلیام ل. کولب یکی از تعاریفی که برای قانون ارایه کرده، چنین است:

قانون را می‌توان به منزله‌ی قاعده‌ئی از کردار آدمی تعریف کرد که اعضای یک جامعه سیاسی آن را برای همه اعضای آن جامعه الزام‌آور می‌شناسند. این شناسایی را عواملی چند موجب می‌شود که از آن جمله‌اند اطاعت عمومی از آن قاعده، فراهم آوردن تضمین‌هایی برای تنفیذ آن، روش‌هایی برای تغییر و اجرا و اعتقاد عمومی بر صحت آن قاعده.

تعریف عملیاتی رفتارهای غیرقانونی در پژوهش حاضر عبارتست از عدم پایبندی و عمل برخی از مردم به قواعد پذیرفته شده عمومی جامعه که اجرای آن براساس قانون پذیرفته و الزام‌آور گردیده است. و در مقابل تمایل به کنش‌هایی که برخلاف نظم عمومی جامعه می‌باشند. نظیر: درگیری‌های جمعی و برخی از کارناوال‌های تبلیغاتی و خرید رأی مردم.

۴-۲- آشوب و درگیری

گر، آشوب را این چنین تعریف کرده است: «خشونت سیاسی نسبتاً خودجوش و غیرسازمان یافته همراه با مشارکت مردمی قابل ملاحظه که شامل اعتصابات

سیاسی خشونت بار، شورش‌ها، درگیری‌های سیاسی و شورش‌های محلی می‌باشد» (صص ۳۱ و ۳۲). مفهوم عملیاتی درگیری و آشوب به نقش برخی از مردم با هدایت عناصر ذی نفوذ سیاسی و قومی اشاره دارد که در زمان فعالیت‌های انتخاباتی به صورت رفتارهایی نظیر درگیری جمعی، کارناوال‌های تبلیغاتی و تجمع‌های اعتراض‌آمیز منجر توأم با درگیری بروز می‌کند. بدیهی است ادامه و تشدید این روند به آشوب (محلی) منجر خواهد شد.

۳-۴- محرومیت نسبی

به نظر تدرابرت گر محرومیت نسبی اصطلاحی است برای نشان دادن کنش برخاسته از اختلاف میان «باید» و «هست» در رضایت ارزشی جمعی که انسان‌ها را مستعد خشونت می‌سازد. محرومیت نسبی به عنوان برداشت بازیگران از وجود اختلاف میان انتظارات ارزشی و توانایی‌های ارزشی انسان تعریف می‌شود. انتظارات ارزشی کالاها و شرایط زندگی‌ای هستند که مردم خود را مستحق آن می‌دانند و توانایی‌های ارزشی کالاها و شرایطی هستند که آنها فکر می‌کنند عملاً توانایی کسب و حفظ آن را دارند (گر، ۱۳۷۹: ۵۲ و ۵۳). احساس محرومیت نسبی وقتی اتفاق می‌افتد که افراد جامعه به مقایسه خود با کسانی که مدنظر دارند می‌پردازند و بین آنچه فرد یا به صورت کلی افراد جامعه می‌خواهند با آنچه که به دست می‌آورند احساس فاصله یا شکاف می‌کنند این احساس محرومیت در زمان فعالیت‌های انتخاباتی به دلیل تکرار این گونه مسائل به رفتارهای غیرقانونی منجر می‌گردد.

۴-۴- ضعف ارزش‌ها و هنجارها

به طور کلی یک واقعیتی زمانی حائز ارزش^۶ است که به طور ضمنی هدفی مطلوب را تحقق می‌بخشد. اندیشیدن در باب ارزش‌ها، به معنای اندیشه در باب آن

چیزی است که مطلوب شناخته می‌شود، خواه در سطح سرنوشت جامعه و خواه در سطح سرنوشت فردی باشد. و این به نوعی علم اخلاق یا دانشی است که موضوع آن ارزیابی یا قضاوت و در نتیجه تمیز خوب و بد از یکدیگر است (آلن بیرو: ۴۴۵). هنجارها عبارت از احکامی هستند که به‌عنوان ضوابط مشترک عمل اجتماعی به خدمت گرفته می‌شوند. رفتار انسانی قاعده‌مندی‌های معینی از خود بروز می‌دهد که حاصل پابندی به انتظارات یا هنجارهای مشترک است. به این تعبیر، عمل آدمیان قابل معنی است پس هنجارها تضمین‌کننده چنان معنایی هستند که مشروعیت و رضایت و فتوایی هم در کار باشد (پویان، ۱۳۷۶: ۲۵۹). رابرت مرتن ضعف ارزش‌ها و هنجارها را میزان آنومی در یک نظام اجتماعی و میزان فقدان اجماع درباره هنجارهای مشروع همراه با عدم اطمینان در روابط اجتماعی می‌داند (گر، ۱۳۷۹: ۷۵ و ۷۶). تعریف عملیاتی مفهوم مذکور از این قرار است که در جامعه مورد مطالعه اختلاف و تعارض در مورد برخی از ارزش‌ها و هنجارها موجب به وجود آمدن بعضی از الگوهای رفتاری نامتعارف می‌گردد که مورد اعتراض مردم قرار می‌گیرد. ادامه این وضعیت در زمان فعالیت‌های انتخاباتی پتانسیل تبدیل به رفتارهای غیرقانونی را در خود دارند.

۵-۴- رفتار جمعی^۲

جیمز کلمن رفتارهای جمعی را این‌گونه تعریف نموده است: ساده‌ترین نظریه اجتماعی که آن رفتار را توضیح می‌دهد نظریه‌ای است که سیستم را صرفاً انبوهی از افراد که ویژگی‌های یکسانی دارند در نظر می‌گیرد که در آن پدیده‌های نظام‌مند به شیوه‌ای نه‌چندان دقیق تحت عنوان رفتارهای جمعی گروه‌بندی شده‌اند و عناصر مشترکی دارند. این افراد کنش‌های یکسانی را در یک زمان انجام می‌دهند و رفتارهایی که از افراد نشان داده می‌شود، ناپایدار یا پیوسته و در حال تغییر است، نه حالتی از تعادل (کلمن، ۱۳۷۷: ۳۰۱ و ۳۰۲). تعریف عملیاتی این مفهوم به

رفتارهایی نظیر درگیری‌های جمعی (خشونت‌آمیز) و کارناوال‌های تبلیغاتی اشاره دارد که به وسیله کنش جمعی امکان‌پذیر می‌گردند.

۶-۴- مشارکت سیاسی^۸

مشارکت سیاسی فعالیت داوطلبانه اعضای جامعه در انتخاب رهبران و شرکت مستقیم و غیرمستقیم در سیاست‌گذاری عمومی است (مصفا، ۱۳۷۵: ۱۹). مشارکت سیاسی به آن دست از فعالیت‌های انتخاباتی و تبلیغاتی نظیر: شرکت در مراسم سخنرانی، شرکت در جلسات تبلیغی، شرکت در صندوق‌های اخذ رأی و غیره راجع است که در این‌گونه فعالیت‌ها برخی از رفتارهای غیرقانونی حادث می‌گردد.

۷-۴- رقابت^۹

از زمان هربرت کولی به بعد، جامعه‌شناسان به این واقعیت توجه کرده‌اند که تعقیب هدف‌های صعب‌العبور که دیگران نیز در تعقیب آن هستند ممکن است بدون آگاهی دیگران، یا در صورت آگاهی آنان بدون کشمکش صورت پذیرد. کولی رقابت را لزوماً یک هم‌چشمی خصمانه نمی‌داند و حتی چیزی نیست که فرد رقیب همواره به آن آگاهی داشته باشد. بلکه شایستگی برای اجرای وظیفه‌ی اجتماعی است که انسان را سبقت جو و رقابت‌گر می‌سازد، در حالی که ممکن است متوجه این امر باشد یا نباشد، یا اگر هم متوجه باشد ممکن است هشیارانه از در مخالفت با دیگران در آید یا برعکس (گولد و کولب، ۱۳۷۶: ۴۴۸). منظور از رقابت آن دسته از فعالیت‌های تبلیغاتی و انتخاباتی است که طرفداران هر کدام از نامزدهای انتخاباتی جهت کسب آرای مردم اقدام می‌نمایند. این اقدامات با توجه به اینکه رقابت مردم به صورت قومی و قبیله‌ای است، تشدید می‌گردد و امکان بروز رفتارهای غیرقانونی را به وجود می‌آورد.

8- Political Participation

9- Competition

۸-۴- پایگاه اقتصادی و اجتماعی^{۱۰}

آلن بیرو در فرهنگ علوم اجتماعی پایگاه اجتماعی را چنین تعریف کرده است: «جایی است که هر کس در ساخت اجتماعی اشغال می‌کند، وضع یا اعتبار اجتماعی است که معاصران فرد به طور نسبی در بطن جامعه‌ای که در آن حیات می‌گذراند تفویض می‌دارند، وضع یا مرتبتی است که شخص بطور ذهنی حفظ می‌کند یا سعی در نگاهداری از آن را در نظر دیگران دارد. پایگاه اجتماعی، عبارت است از یک سازه ذهنی و ارزیابی آن با کاربرد معیارهای ارزشی - اجتماعی و رایج در جامعه صورت می‌گیرد. سن، جنس، وضع اجتماعی - حرفه‌ای و محیط اولیه تعیین کننده پایگاه‌های متفاوت هستند (بیرو: ۳۸۱). از آنجایی که طبقه‌های اقتصادی و اجتماعی بر تمام موقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی^{۱۱} که در جامعه وجود دارد متکی است. این موقعیت‌ها شامل ثروت^{۱۲}، درآمد، شغل یا حرفه، تحصیلات، پرستیژ، وراثتی^{۱۳}، مشارکت گروهی و شناخت به وسیله دیگران می‌باشد. بدین جهت خط طبقاتی به طور واضح ترسیم نشده است، اما نشان دهنده نقاطی است که در طول یک زنجیره یک پایگاه اقتصادی - اجتماعی می‌باشد (هرتون و هانت^{۱۴}، ۱۹۸۰: ۳۶۵).

۵- روش‌ها و تکنیک‌های تحقیق

در این تحقیق از دو روش مرسوم در تحقیقات اجتماعی یعنی اسنادی و میدانی (پیمایشی) استفاده شده است. در روش اسنادی به کتاب‌ها، مجلات، آمارنامه‌ها و اینترنت مراجعه و در روش میدانی از تکنیک پرسشنامه استفاده شده است.

10- Social and Economic Status

11- Social and Economic Position

12- Wealth

13- Hereditary

14- Herton and Hunt

۶- جامعه آماری

جمعیت و تعداد واجدین شرایط در استان کهگیلویه و بویراحمد به شرح جدول ذیل می‌باشند. جامعه آمار این پژوهش را کلیه افراد واجد شرایط رأی در شهرستان‌های بویراحمد، کهگیلویه و گچساران که جمعاً ۳۵۲۹۴۱ نفر هستند تشکیل می‌دهد.

جدول شماره ۳: جامعه آماری و درصد افراد واجدین شرایط رأی

انتخابات / شهرستان	بویراحمد	درصد	کهگیلویه	درصد	گچساران	درصد	مجموع	درصد
جمعیت	۲۲۹۶۱۶	۳۹/۴	۲۲۲۶۲۶	۳۸/۲	۱۳۰۲۸۵	۲۲/۳	۵۸۲۵۲۷	۱۰۰
واجدین شرایط	۱۳۹۱۲۷	۳۹/۵	۱۳۴۸۸۳	۳۸/۲	۷۸۹۳۱	۲۲/۳	۳۵۲۹۴۱	۱۰۰

منبع: مرکز آمار ایران: سرشماری سال ۱۳۷۵. جمعیت واجدین شرایط مربوط به سال ۱۳۸۰ می‌باشد که با توجه به آمار سال ۱۳۷۵ پیش‌بینی گردیده است.

۷- حجم نمونه^{۱۵}

حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران محاسبه و در نهایت به تفکیک هر یک از شهرستان‌های استان به شرح جدول شماره (۴) ارائه می‌گردد.

جدول شماره ۴: حجم نمونه به تفکیک جامعه آماری

نام شهرستان	حجم جامعه	حجم نمونه
بویراحمد	۱۳۹۱۲۷	۲۰۹
کهگیلویه	۱۳۴۸۸۳	۲۰۳
گچساران	۷۸۹۳۱	۱۱۹
جمع	۳۵۲۹۴۱	۵۳۱

۸- روش نمونه‌گیری^{۱۶}

در این تحقیق از شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای^{۱۷} استفاده گردیده‌است.

۹- ابزار تحلیل

بعد از جمع‌آوری داده‌ها، اطلاعات در محیط spss تحت windows وارد شده و با استفاده از تکنیک‌های آماری نظیر جداول یک بعدی، دو بعدی، آزمون X^2 ، همبستگی پیرسون و اسپیرمن و رگرسیون چند متغیره و در نهایت تکنیک تحلیل مسیر، داده‌ها تجزیه و تحلیل گردیدند.

۱۰- یافته‌های تحقیق

به دلیل وسعت دامنه تحقیق در این مقاله فقط از جداول دو بعدی و تحلیل رگرسیونی و مدل مسیر استفاده شده و از آوردن توضیحات مربوط به جداول یک بعدی و توصیفی صرف‌نظر گردیده‌است.

جدول شماره ۵: نمایش فراوانی رابطه بین میزان مشارکت سیاسی و رفتارهای غیرقانونی

جمع (تعداد)	میزان مشارکت سیاسی			متغیرها
	کم	متوسط	زیاد	
۲۸	۱۰	۱۰	۵	کم
۱۷۰	۲۸	۱۰۷	۳۵	متوسط
۳۳۶	۴۲	۲۰۸	۸۶	زیاد
۵۳۱	۸۰	۳۲۵	۱۱۶	جمع (تعداد)

$$\text{Kendall's tau-b} = ۰/۱۰ \quad X^2 = ۱۵/۳ \quad \text{d.f} = ۴ \quad \text{Sig} = ۰/۰۰۴$$

16- Sampling

17- Multi-Stage Sampling

توزیع داده‌ها در جدول بالا نشان می‌دهد که مقدار کی دو ($X^2=15/3$) در سطح کاملاً معناداری است ($Sig = 0/004$) بنابراین بین دو متغیر رابطه وجود دارد. از طرفی مقدار ضریب همبستگی کندال^{۱۸} ($0/10$) نشان می‌دهد که بین متغیر مستقل تحقیق (مشارکت سیاسی) و متغیر وابسته (رفتارهای غیرقانونی) رابطه ضعیفی وجود دارد. بنابراین هرچه میزان مشارکت سیاسی افزایش می‌یابد، میزان رفتارهای غیرقانونی به نسبت ضعیفی ($0/10$) افزایش می‌یابد.

جدول شماره ۶: نمایش فراوانی رابطه بین رفتارهای جمعی و میزان ناپهنجاری

متغیرها	رفتارهای جمعی			جمع (تعداد)
	کم	متوسط	زیاد	
کم	۲۳	۱	۱	۲۵
متوسط	۷۰	۷۳	۲۷	۱۷۰
زیاد	۵۸	۱۳۵	۱۴۳	۳۳۶
جمع (تعداد)	۱۵۱	۲۰۹	۱۷۱	۵۳۱

$$\text{Kendall's tau-b} = 0/36 \quad X^2 = 99/65 \quad d.f = 4 \quad \text{Sig} = 0/000$$

با توجه به مقدار کی دو حاصل از تحقیق $X^2 = 99/65$ که در سطح کاملاً معناداری است ($Sig = 0/000$)، بنابراین بین دو متغیر رفتارهای جمعی و میزان رفتارهای غیرقانونی رابطه وجود دارد. با توجه به ضریب همبستگی کندال ($0/36$)، بین رفتارهای جمعی و رفتارهای غیرقانونی رابطه متوسطی وجود دارد.

جدول شماره ۷: نمایش توزیع فراوانی رابطه بین ضعف هنجارها و ارزش‌ها و میزان

رفتارهای غیرقانونی

متغیرها	ضعف هنجارها و ارزش‌ها			جمع (تعداد)
	کم	متوسط	زیاد	
کم	۱۴	۸	۳	۲۵
متوسط	۳۶	۹۴	۴۰	۱۷۰
زیاد	۶۵	۱۵۹	۱۱۲	۳۳۶
جمع (تعداد)	۱۵۱	۲۶۱	۱۵۵	۵۳۱

$$\text{Kendall' tau-b} = 0/32 \quad X^2 = 53/8 \quad d.f = 4 \quad \text{Sig} = 0/000$$

18- Kendal Coefficient

توزیع فراوانی داده‌ها در جدول بالا نشان می‌دهد که مقدار کی‌دو ($X = 53/8$) با درجه آزادی ۴ در سطح کاملاً معناداری ($Sig = 0/000$) است؛ یعنی با اطمینان ۱۰۰ درصد می‌توان گفت بین دو متغیر ضعف هنجارها و ارزش‌ها با متغیر رفتارهای غیرقانونی رابطه وجود دارد. مقدار کندال در این جدول ($0/32$) نشان می‌دهد که رابطه متوسطی بین متغیر مستقل (ضعف هنجارها و ارزش‌ها) و متغیر وابسته (رفتارهای غیرقانونی) وجود دارد و علامت مثبت ضریب کندال نشان می‌دهد که این رابطه مستقیم است. پس می‌توان گفت: هر چند مقدار ضعف هنجارها و ارزش‌ها بیشتر می‌شود، میزان رفتارهای غیرقانونی به نسبت متوسطی ($0/32$) افزایش می‌یابد.

جدول شماره ۸: نمایش توزیع فراوانی رابطه بین احساس محرومیت و میزان رفتارهای غیرقانونی

متغیرها	احساس محرومیت نسبی			جمع (تعداد)
	کم	متوسط	زیاد	
کم	۷	۱۵	۳	۲۵
متوسط	۲۳	۱۲۲	۴۰	۱۷۰
زیاد	۸	۲۶۴	۱۱۲	۳۳۶
جمع (تعداد)	۳۸	۴۰۱	۹۲	۵۳۱

$$\text{Kendall's tau-b} = 0/31 \quad X^2 = 48/7 \quad d.f = 4 \quad \text{Sig} = 0/000$$

توزیع فراوانی‌ها و نتایج آزمون در جدول بالا نشان می‌دهد که مقدار کی‌دو ($X^2 = 48/7$) با درجه آزادی ۴ در سطح کاملاً معناداری ($Sig = 0/000$) است. پس می‌توان گفت که بین دو متغیر احساس محرومیت نسبی و رفتارهای غیرقانونی رابطه در حد نسبتاً متوسطی برقرار است و علامت مثبت این ضریب نشان می‌دهد که این رابطه مستقیم است. پس می‌توان گفت: هر چه میزان احساس محرومیت نسبی افزایش یابد، میزان رفتارهای غیرقانونی نیز به نسبت ($0/31$) افزایش می‌یابد.

جدول شماره ۹: نمایش فراوانی رابطه بین رقابت گروه‌های سیاسی و قومی و رفتارهای غیرقانونی

متغیرها	رقابت‌های گروه‌های سیاسی و قومی			جمع (تعداد)
	کم	متوسط	زیاد	
کم	۱۴	۹	۲	۲۵
متوسط	۹	۶۴	۹۷	۱۷۰
زیاد	۴	۴۲	۲۹۰	۳۳۶
جمع (تعداد)	۲۸	۱۱۵	۳۸۹	۵۳۱

$$\text{Kendall's tau-b} = ۰/۵۲ \quad X^2 = ۲۰۱/۳ \quad d.f = ۴ \quad \text{Sig} = ۰/۰۰۰$$

نتایج جدول بالا نشان می‌دهد که مقدار کی دو ($X^2 = ۲۰۱/۳$) با درجه آزادی ۴ در سطح کاملاً معناداری است. یعنی با اطمینان ۱۰۰ درصد می‌توان گفت که بین متغیر رقابت گروه‌های سیاسی و قومی با متغیر رفتارهای غیرقانونی رابطه وجود دارد. نتایج آزمون کندال با ضریب همبستگی ۰/۵۲ نشان می‌دهد که بین متغیر مستقل (رقابت گروه‌های سیاسی و قومی) با متغیر وابسته (رفتارهای غیرقانونی) رابطه معناداری برقرار است و این رابطه نسبتاً قوی است. علامت مثبت این ضریب نشان می‌دهد که این رابطه مستقیم است. پس می‌توان گفت:

هر چه رقابت بین گروه‌های سیاسی و قومی افزایش می‌یابد، میزان رفتارهای غیرقانونی نیز به نسبت بالایی (۰/۵۲) افزایش می‌یابد.

جدول شماره ۱۰: توزیع فراوانی رابطه بین پایگاه اقتصادی و اجتماعی و میزان رفتارهای غیرقانونی

متغیرها	پایگاه اقتصادی و اجتماعی			جمع (تعداد)
	پایین	متوسط	بالا	
کم	۱۴	۹	-	۲۵
متوسط	۱۳	۵۱	۱۸	۱۶۵
زیاد	۱۷۴	۱۱۸	۳۳	۳۲۵
جمع (تعداد)	۲۸۳	۱۷۸	۵۱	۵۱۲

$$\text{Somers's d} = ۰/۰۴ \quad \text{Kendall's tau-b} = ۰/۰۴ \quad X^2 = ۲۰۱/۳ \quad d.f = ۴ \quad \text{Sig} = ۰/۰۰۰$$

نتایج حاصل از توزیع فراوانی‌ها در جدول بالا نشان می‌دهد که با توجه به مقدار کی‌دو ($X = 4$) و سطح معناداری ($\text{Sig} = 0/40$) می‌توان نتیجه گرفت که بین متغیر «پایگاه اقتصادی و اجتماعی» و متغیر «رفتارهای غیرقانونی» هیچ نوع رابطه‌ای وجود ندارد. (فرض H مورد قبول قرار می‌گیرد و فرضیه‌ها را رد می‌شود). البته مقدار همبستگی آزمون کندال (در سطح رتبه‌ای $0/04$) و سامرز^{۱۹} (در سطح فاصله‌ای $0/04$) در مورد پایگاه اقتصادی و اجتماعی رفتارهای غیرقانونی نیز نشان می‌دهند که هیچ نوعی رابطه‌ای، بین این دو متغیر وجود ندارد و پایگاه تأثیری در رفتار ندارد. پس می‌توان گفت: بین پایگاه اقتصادی و اجتماعی افراد و میزان رفتارهای غیرقانونی هیچ نوع رابطه‌ای وجود ندارد.

۱۰- تحلیل رگرسیونی^{۲۰} رفتارهای غیرقانونی مردم در زمان انتخابات

به هنگام تحلیل رگرسیونی، رفتارهای غیرقانونی تمامی متغیرهای مستقل به برنامه رگرسیونی معرفی شدند. از مجموع ۶ متغیر معرفی شده به روش Enter، تعداد ۵ متغیر (به خاطر ضریب تأثیر رگرسیونی از $0/05$) به معادله وارد شدند که در زیر به توضیح و تفسیر آنها به ترتیب وزن و بتا^{۲۱} و تأثیرگذاری بر متغیر وابسته پرداخته می‌شود. با توجه به وزن بتا، متغیر رقابت گروه‌های سیاسی و قومی بیشترین تأثیر ($\text{Beta} = 0/42$) را بر رفتارهای غیرقانونی در زمان انتخابات دارد. بدین شکل می‌توان تفسیر کرد که به ازای افزایش رقابت سیاسی و گروهی میزان رفتارهای غیرقانونی افزایش می‌یابد. به عبارت دیگر نرخ رفتارهای غیرقانونی در زمان انتخابات بیش از هر چیز تابع رقابت اقوام، طوایف و افراد ذی‌نفوذ سیاسی و محلی می‌باشد. در ضمن باید گفت که علامت مثبت این ضریب نشانگر تأثیر فزاینده آن بر روی رفتارهای غیرقانونی می‌باشد. همان‌طور که از جدول مشخص است متغیر رفتارهای جمعی (متأثر از کم‌سواد، بیکاری و جوانی) بعد از رقابت

19- Somers - D

20- Regression Analysis

21- Beta

گروه‌های سیاسی و قومی بیشتر تأثیر بر رفتارهای غیرقانونی را داشته است (Beta=۰/۴۲)، یعنی هر چه میزان رفتارهای جمعی (تعریف شده در ابتدای مقاله) افزایش یابد، میزان رفتارهای غیرقانونی نیز افزایش پیدا خواهد کرد. در ضمن باید توجه داشت که ضریب مثبت این عدد به معنی تأثیر افزایش آن بر متغیر وابسته می‌باشد. اما سایر متغیرهایی که به ترتیب وزن بتا رفتارهای غیرقانونی را تحت تأثیر قرار می‌دهند عبارتند از: احساس محرومیت (با وزن بتا ۰/۱۳)، ضعف ارزش‌ها و هنجارها (با وزن بتا ۰/۰۸) پایگاه اقتصادی و اجتماعی (با وزن بتا ۰/۰۸). لازم به توضیح است که ضریب تأثیر رگرسیونی هر یک از متغیرهای مذکور بر روی متغیر وابسته (رفتارهای غیرقانونی) به صورت افزایش می‌باشد که با افزایش هر یک از آنها میزان رفتارهای غیرقانونی (به اندازه ضریب هر یک از آنها) نیز افزایش خواهد داشت.

جدول شماره ۱۱: رگرسیون چند متغیره برای شناسایی عوامل مؤثر بر روی رفتارهای غیرقانونی

Sig	T*	Beta	SET	B	عنوان متغیر
۰/۰۰۰	۱۲/۱۲	۰/۴۰	۰/۰۸۸	۱/۰۶	رفتارهای جمعی
۰/۰۲	۲/۳۵	۰/۰۷۷	۰/۱۰۵	۰/۲۴۸	ضعف هنجارها و ارزش‌ها
۰۰۰	۴/۲۵۱	۰/۱۳۴	۰/۰۸۹	۰/۳۷۸	احساس محرومیت نسبی
۰۰۰	۱۲/۲۳	۰/۴۲	۰/۰۷۷	۰/۹۳۸	رقابت گروه‌های سیاسی و قومی
۰/۰۲	۲/۳۵	۰/۰۷۶	۰/۱۹۸	۰/۴۶۹	پایگاه اقتصادی و اجتماعی
۰/۰۰۳	۲/۹۸	-	۰/۴۸	۷/۳۸	عدد ثابت (Constant)

* T برای مقایسه میانگین و همبستگی متغیر با هم بکار می‌رود.

$$Y = a + bx_1 \dots x_n$$

$$y + ۱/۰۶ + ۰/۲۴۸ + ۰/۳۷۸ + ۰/۹۳۸ + ۰/۴۶۹$$

$$= (۷/۳۸)$$

رفتارهای غیرقانونی = (متغیر وابسته) = y

R = (ضریب همبستگی رگرسیون چند متغیر) = ۰/۷۲

R² = (ضریب تعیین) = ۰/۵۳

df = (درجه آزادی) = ۶

$$f = (آزمون فیشر) = ۸۸/۷۹$$

سطح معناداری Sig = 0/000

SED = اشتباه استاندارد ضریب

Beta = ضریب تأثیر متغیر مستقل استاندارد شده بر متغیر وابسته‌ی

t استودنت برای آزمون معناداری حضور هر متغیر مستقل در معادله

Sig T = سطح معناداری حضور هر متغیر مستقل در معادله

۱۱- تحلیل مسیر

مدل مسیر نشان می‌دهد که ۵ متغیر از مجموع ۶ متغیر وارد معادله شده است.

متغیرهای تأثیرگذار به ترتیب بالا بودن ضریب مسیر عبارتند از:

۱- رقابت گروه‌های سیاسی و قومی (با ضریب مسیر ۰/۴۲)

۲- رفتارهای جمعی (با ضریب مسیر ۰/۴۰)

۳- احساس محرومیت نسبی (با ضریب مسیر ۰/۱۳)

۴- ضعف هنجارها و ارزش‌ها (با ضریب مسیر ۰/۰۸)

۵- پایگاه اقتصادی و اجتماعی (با ضریب مسیر ۰/۰۸).

تمام متغیرها دارای ضریب مسیر مثبت هستند، یعنی تأثیر افزایش بر روی متغیر وابسته دارند. برای یافتن واریانس تبیین شده (یعنی R^2) کافی است e^2 را از یک کم کنیم ($e^2 = 1 - R^2$) که خواهیم داشت.

$$e^2 = 1 - R^2 = 1 - ۰/۵۳ = ۰/۴۷$$

بدین ترتیب می‌توان گفت که در مرحله اول و به طور مستقیم در حدود ۰/۵۳ از واریانس یا تغییرپذیری متغیر وابسته (رفتارهای غیرقانونی) توسط متغیرهای مستقل تبیین شده و در حدود ۰/۴۷ بدون تبیین باقی مانده است.

لازم به توضیح می‌باشد که متغیرهای رفتارهای جمعی، ضعف هنجارها و ارزش‌ها، احساس محرومیت نسبی، رقابت گروه‌های سیاسی و قومی و مشارکت فعال در انتخابات (مشارکت سیاسی) به‌عنوان متغیرهای درونی (وابسته میانی) می‌باشد. زیرا قسمتی از تغییرات آنها بوسیله متغیرهای داخل مدل توضیح و تبیین می‌گردد.

ولی متغیر پایگاه اقتصادی و اجتماعی به عنوان متغیر بیرونی می‌باشد، زیرا تغییرات یا واریانس آن در نتیجه عواملی می‌باشد که در خارج از مدل قرار دارند. اما درخصوص متغیرهای درونی لازم به توضیح است که ضریب مسیر متغیرهای مستقل بر آنها به صورت پیکان‌های یک طرفه نشان داده شده است. زیرا این علامت‌ها متغیرهایی که به عنوان علت در نظر گرفته شده‌اند را (متغیرهای مستقل) به متغیرهایی که معلول فرض شده‌اند (متغیر وابسته) وصل می‌کنند.

به طور کلی باید یادآور شد که در مدل تحلیل مسیر سه نوع حالت در تأثیر متغیرهای مستقل بر روی متغیر وابسته وجود دارد.

۱- متغیرهایی که فقط تأثیر مستقیم دارند.

۲- متغیرهایی که علاوه بر تأثیر مستقیم، به طور غیرمستقیم و از طریق متغیرهای وابسته میانی بر متغیر وابسته نهایی (رفتارهای غیرقانونی) تأثیر می‌گذارند.

۳- متغیرهایی که فقط به طور غیرمستقیم بر متغیر وابسته تأثیر می‌گذارند.

تنها دو متغیری که به طور مستقیم بر متغیر رفتارهای غیرقانونی تأثیر می‌گذارد

عبارتند از:

۱- متغیر رفتارهای جمعی (و ضریب مسیر آنکه $0/40$ می‌باشد). زیرا این متغیر بلافاصله بعد از متغیر وابسته نهایی (رفتارهای غیرقانونی) به عنوان متغیر وابسته میانی در نظر گرفته شده است و در نتیجه تنها می‌تواند تأثیر مستقیم بر روی متغیر وابسته داشته باشد.

۲- دومین متغیر احساس محرومیت نسبی می‌باشد که این متغیر تأثیر علی بر متغیرهای که قبل از آن وابسته در نظر گرفته شده‌اند را ندارند. اما متغیرهای که علاوه بر تأثیر مستقیم، به طور غیرمستقیم بر متغیر وابسته نهایی (رفتارهای غیرقانونی) تأثیر می‌گذارند، عبارتند از:

۱- متغیر ضعف هنجارها و ارزش‌ها علاوه بر تأثیر مستقیم و با واسطه بر متغیر رفتارهای جمعی (با ضریب مسیر $0/08$)، تأثیر افزایشده بر روی رفتارهای غیرقانونی دارد، یعنی با افزایش ضعف هنجارها و ارزش‌های رفتارهای جمعی نیز افزایش می‌یابد و با افزایش رفتارهای جمعی، رفتارهای غیرقانونی نیز افزایش پیدا می‌کند.

۲- متغیر «رقابت گروه‌های سیاسی و قومی» نیز علاوه بر تأثیر مستقیم (با ضریب ۰/۴۲) با واسطه متغیرهای رفتارهای جمعی (با ضریب مسیر ۰/۲۷)، احساس محرومیت نسبی (با ضریب مسیر ۰/۱۲) و ضعف هنجارها و ارزش‌ها (با ضریب مسیر ۰/۲۹) تأثیر افزایش بر متغیر وابسته نهایی تحقیق (رفتارهای غیرقانونی) دارد، یعنی به ازای هر واحد افزایش در متغیر «رقابت گروه‌های سیاسی و قومی» به اندازه ضرایب ذکر شده برای هر یک از متغیرهای مذکور بر آنها افزوده می‌شود و از آنجا که تأثیر آنها نیز بر روی متغیر وابسته نهایی (رفتارهای غیرقانونی) به صورت افزایش است، در نتیجه افزایش هر یک از آنها می‌تواند منجر به افزایش رفتارهای غیرقانونی گردد.

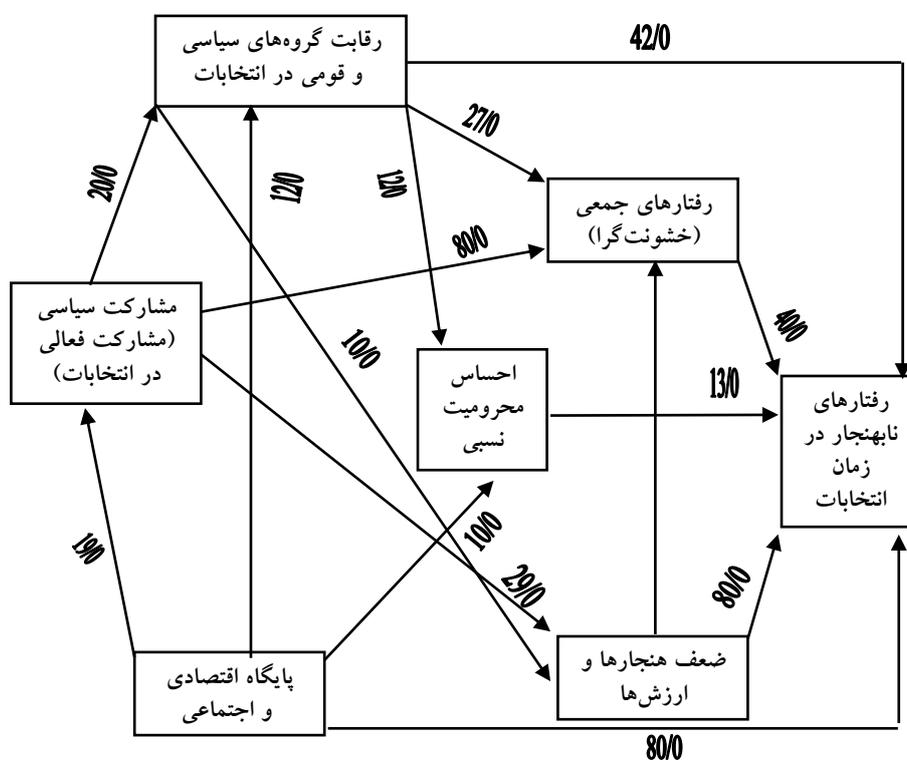
۳- متغیر پایگاه اقتصادی و اجتماعی علاوه بر تأثیر مستقیم (با ضریب مسیر ۰/۰۸) به طور غیرمستقیم و با واسطه متغیرهای «رقابت سیاسی و گروهی» (با ضریب مسیر ۰/۱۲) و احساس محرومیت نسبی (با ضریب مسیر ۰/۱۰) تأثیر افزایش بر روی متغیر وابسته نهایی (رفتارهای غیرقانونی) دارد، یعنی ارتقاء پایگاه اقتصادی و اجتماعی منجر به افزایش «رقابت گروه‌های سیاسی و قومی» و «احساس محرومیت نسبی» می‌شود و در نتیجه با افزایش هر یک از آنها رفتارهای غیرقانونی نیز افزایش پیدا می‌کند. اما تأثیر پایگاه اقتصادی و اجتماعی بر روی متغیر مشارکت سیاسی که با توجه به ضریب منفی آن به صورت کاهنده است. یعنی به ازای هر واحد ارتقاء «پایگاه اقتصادی و اجتماعی افراد» از مشارکت سیاسی آنها ۰/۱۹ واحد کاسته می‌شود. در نتیجه کاهش مشارکت سیاسی باعث کاهش تأثیر آن بر روی متغیرهای وابسته میانی (که رقابت گروه‌ها، رفتارهای جمعی، ضعف هنجارها و ارزش‌ها که در ذیل توضیح آنها خواهد آمد) می‌شود و با توجه به ضرایب مثبت آن متغیرها بر روی متغیر وابسته نهایی (یعنی رفتارهای غیرقانونی) باعث کاهش تأثیر افزایش آنها می‌شود. به طور خلاصه می‌توان گفت که تأثیر پایگاه اقتصادی و اجتماعی از کانال متغیر مشارکت سیاسی بر روی متغیرهای غیرقانونی به صورت کاهنده می‌باشد.

متغیر مشارکت سیاسی تنها متغیری است که به طور غیرمستقیم و با واسطه متغیرهای «رقابت گروه‌های سیاسی و قومی» (با ضریب مسیر ۰/۲۰)، «ضعف

هنجارها و ارزش‌ها» (با ضریب مسیر ۰/۱۰)، رفتارهای جمعی (با ضریب مسیر ۰/۰۸) تأثیر افزایش بر روی متغیر وابسته نهایی (رفتارهای غیرقانونی) دارد. یعنی به ازای هر واحد افزایش در مشارکت سیاسی (با توجه به ضرایب ذکر شده برای هر یک از آن متغیرها) باعث افزایش آنها می‌شود. به‌عنوان مثال با افزایش هر واحد در مشارکت سیاسی، رقابت گروه‌های سیاسی و قومی ۲۰ واحد افزایش می‌یابد و با افزایش هر واحد رقابت گروه‌های سیاسی و قومی به‌طور مستقیم رفتارهای غیرقانونی ۴۲ واحد افزایش می‌یابد. تفسیر دو متغیر «ضعف هنجارها و ارزش‌ها» و «رفتارها جمعی» نیز بدین صورت است، ولی فقط مقدار ضریب مسیر آنها متفاوت است.

مدل شماره ۳: تحلیل مسیر: برای شناخت عوامل مستقیم مؤثر بر رفتارهای نابهنجار در زمان انتخابات

۱۲- خلاصه و نتیجه‌گیری

نتایج یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد رفتارهای غیرقانونی با رفتارهای جمعی، ضعف هنجارها و ارزش‌ها، احساس محرومیت و رقابت گروه‌های سیاسی و مشارکت سیاسی رابطه دارند. در تحلیل رگرسیونی با توجه به وزن بتا، متغیر رقابت گروه‌های سیاسی و قومی بیشترین تأثیر ($\text{Beta} = 0/42$) را بر رفتارهای غیرقانونی در زمان انتخابات دارد. در مرتبه بعدی متغیر رفتارهای جمعی (متأثر از بی‌سوادی، بیکاری و جوانی) بعد از رقابت گروه‌های سیاسی و قومی بیشترین تأثیر را بر رفتارهای غیرقانونی داشته است. سایر متغیرهایی که به ترتیب وزن بتا رفتارهای غیرقانونی را تحت تأثیر قرار داده‌اند عبارتند از؛ احساس محرومیت (با وزن بتا $0/13$)، ضعف ارزش‌ها و هنجارها (با وزن بتا $0/08$) و پایگاه اقتصادی و اجتماعی (با وزن بتا $0/08$). این متغیرها به ترتیب بالا بودن ضریب مسیر عبارتند از: ۱- رقابت اقوام، طوایف و گروه‌های ذی‌نفوذ سیاسی (با ضریب مسیر $0/42$). چنین رقابت‌هایی در استان با تعصبات قومی و قبیله‌ای همراه می‌باشد. این رقابت‌ها در بعضی موارد به نحوی به وجود می‌آید که در روابط افراد شکاف ایجاد می‌کند و بسیاری از تصمیمات افراد براساس خط و مشی اختلافات شکل می‌گیرد. در چنین شرایطی رفتارهای تعصبی بیشتر از رفتارهای عقلایی بر افراد غلبه دارد، به طوری که درخصوص ضعف ارزش‌ها و هنجارها ملاحظه می‌گردد رفتارهای قومی و قبیله‌ای تأثیر قابل ملاحظه‌ای را بر این متغیر داشته و نوع برخورد مردم در انتخابات و گرایش نسبی آنها به بعضی از افراد و عناصری که در اوایل انقلاب اسلامی مطرود جامعه بودند، مصداق دارد. به‌عنوان مثال در دوره‌های انتخاباتی اوایل انقلاب برخی از کاندیداها از اینکه عناصری مانند خوانین و کدخدایان به آنها رأی بدهند و یا از آن طرفداری نمایند استقبال نمی‌کردند، ولی امروزه این فرایند تغییر پیدا نموده و حضور چنین افرادی و حمایت آنها به‌عنوان یک وضعیت مطلوب در جهت کسب آرای مردم تلقی می‌شود. رفتارهای جمعی (با ضریب مسیر $0/40$)، نشان می‌دهد این متغیر علاوه بر اینکه به طور مستقیم بر رفتارهای غیرقانونی تأثیر می‌گذارد، به‌صورت غیرمستقیم بر رقابت‌های مردم در فعالیت‌های انتخاباتی

تأثیرگذار است. بنابراین شدت گستردگی دو متغیر مذکور در رفتارهای غیرقانونی نسبت به همه متغیرها بالاتر می‌باشد. پس می‌توان گفت که بین رفتارهای جمعی با تصمیمات افراد ذی‌نفوذ محلی، قومی و عناصر ذی‌نفوذ ارتباط معناداری وجود دارد و بدون این‌گونه ارتباط، رفتارهای جمعی شکل عملی به خود نمی‌گیرد. بررسی اسناد نشانگر اثبات این موضوع نیز می‌باشد. محرومیت نسبی (با ضریب مسیر ۰/۱۳) در رفتارهای غیرقانونی تأثیر گذاشته است. نکات زیر در زمینه محرومیت نسبی قابل اشاره می‌باشد:

۱- در زمان فعالیت‌های انتخاباتی وعده‌های متعددی به مردم داده می‌شود، چنین وعده‌هایی سبب افزایش مطالبات مردم به نظام و حاکمیت می‌گردد، در حالی که از لحاظ قانونی عمده وعده‌های آنها خارج از توان و حیطه اختیارات قانونی نامزدها بوده و صرفاً در راستای اخذ آرای مردم داده شده است. این شعارها به علت اینکه عملی نمی‌شود سبب پیدایش محرومیت نسبی در بین مردم می‌شوند.

۲- محرومیت نسبی دو پیامد عمده را در جامعه مورد مطالعه به وجود آورده است: اول اینکه مطالبات مردم را نسبت به نظام اجتماعی بالا برده، در حالی که نامزدهای انتخاباتی در قبال شعارهای خود پاسخگو نمی‌باشند، دوم نوعی نگرانی، یأس و نارضایتی در مردم ایجاد کرده و سبب رفتارهای غیرقانونی در برخی از دوره‌های انتخاباتی و مسائل دیگری شده است.

۳- محرومیت نسبی به سبب اینکه بر افکار عمومی جامعه تأثیر گذاشته و نوعی یأس را در پی دارد، در میزان مشارکت مردم تأثیر منفی ایجاد می‌نماید. زیرا مردم به واسطه‌ی نگرانی از وضعیت قبلی و عدم پاسخ‌گویی به خواسته‌های خود، افراد و نامزدهای جدید را با نگاه منفی می‌بینند و همین امر مشارکت آنها را در انتخابات کم می‌نماید. این مسأله برای انتخابات آتی مجلس به‌عنوان یک چشم‌انداز و چالش در سطح کشور مطرح است و یافته‌ها نیز صدق این گفته را تأیید می‌کند.

۱۳- ارائه راهکارها و پیشنهادها

علل و عوامل رفتارهای غیرقانونی بازتاب و عوارض نگران‌کننده‌ای را برای نظام اجتماعی در بر دارد، به نحوی که در بلندمدت آثار و پیامدهای آن

محسوس‌تر خواهد گردید. این امر در اشکال متعددی نظیر کاهش مشارکت مردم در فعالیت‌های سیاسی از جمله شرکت در انتخابات، پیدایش محرومیت نسبی، نگرانی‌ها و نارضایتی‌های اجتماعی دامنه‌دار و حتی بحران اجتماعی پدیدار می‌گردد. لذا راهکارهای ذیل جهت حل معضلات مذکور پیشنهاد می‌شود:

۱- اطلاع‌رسانی به موقع توسط مسئولین ذی‌ربط و رسانه‌های جمعی جهت آگاه نمودن مردم به عمل آید. لازم است خواسته‌ها و انتظارات مردم نسبت به هر یک از دوره‌های از انتخابات اعم از انتخابات ریاست جمهوری، مجلس، شوراهای شهر و ... شفاف گردد.

۲- شیوه نگرش مردم در نحوه مشارکت از حالت جمعی به فردی تغییر یابد. زیرا در مشارکت جمعی افراد تابع نفوذ یک گروه سیاسی یا گروه خویشاوندی هستند، اما در مشارکت فردی شخص است که فرصت سهیم شدن در انتخابات را آزمایش می‌کند.

۳- بستر فعالیت‌های انتخاباتی از سوی مراجع ذی‌ربط هدفمند و قانون‌مند گردد.

۴- در زمان انتخابات بسیاری از مردم در حوزه انتخابیه خود رأی نمی‌دهند، بلکه به مناطق و حوزه انتخابیه‌ای که منتسب به نامزد انتخاباتی است رأی می‌دهند، بنابراین کنترل این پدیده لازم و ضروری می‌باشد.

۵- زمینه اعتماد گروه‌های سیاسی، اقوام و طوایف به سمت رفتارهای مسالمت‌آمیز فراهم شود.

۶- فعالیت‌های انتخاباتی و تبلیغاتی توسط مراجع مسئول براساس ضوابط قانونی کنترل گردد تا از بروز رفتارهای غیرقانونی توسط نامزدهای انتخاباتی و طرفداران آنها جلوگیری به عمل آید.

منابع

- ۱- ایمان، محمدتقی (۱۳۶۷): «رفتار انتخاباتی و مشارکت سیاسی مردم در هفتمین انتخابات ریاست جمهوری اسلامی ایران»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، سال دوازدهم، شماره ۱۲۴-۱۲۳، صص ۱۹-۱۲.
- ۲- ایوبی، حجت‌اله (۱۳۷۷): «تحلیل رفتار انتخاباتی»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، شماره ۱۳۶-۱۳۵.
- ۳- ایان، کریب (۱۳۷۸): *نظریه‌های مدرن در جامعه‌شناسی: از پارسنز تا هابرماس*، ترجمه محبوبه مهاجر، تهران: سروش.
- ۴- بشیریه، حسین (۱۳۷۶): *جامعه‌شناسی سیاسی: نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی*، تهران: نشر نی.
- ۵- بصیری، محمدعلی و داریوش شادی‌وند (۱۳۸۰): «رفتار انتخاباتی مبتنی بر فرهنگ عشیره‌ای»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، شماره ۱۶۸-۱۶۷.
- ۶- پناهی، محمدحسین (۱۳۸۰): «بررسی تبلیغات انتخاباتی مجلس ششم در تهران»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، شماره ۱۶۸-۱۶۷.
- ۷- توسلی، غلامعباس (۱۳۶۹): *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- ۸- خبرگزاری جمهوری اسلامی (۱۳۷۸): اخبار و گزارش، انتخابات مجلس ششم، تهران: شماره ۳۸.
- ۹- _____ (۱۳۷۸): اخبار و گزارش، انتخابات مجلس ششم، تهران: شماره ۳۹.
- ۱۰- _____ (۱۳۷۸): اخبار و گزارش، انتخابات مجلس ششم، تهران: شماره ۴۰.
- ۱۱- _____ (۱۳۷۸): اخبار و گزارش، انتخابات مجلس ششم، تهران: شماره ۴۱.
- ۱۲- دال رابرت (۱۳۶۴): *تجزیه و تحلیل جدید سیاست*، ترجمه حسین ظفریان، تهران: انتشارات مرنديز.
- ۱۳- دفتر امور اجتماعی و انتخابات، حوزه معاونت سیاسی و امنیتی، (بی‌تا): «بررسی انتخابات دور اول تا پنجم مجلس شورای اسلامی در استان کهگیلویه و بویراحمد».
- ۱۴- راش، مایکل (بی‌تا): *جامعه و سیاست: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی*، ترجمه منوچهر صبوری، چاپ دوم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ۱۵- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۶): *توسعه و تضاد*، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۶- _____ (۱۳۷۸): *کندوکاوها و پنداشته‌ها*، چاپ دهم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ۱۷- _____: *آنانومی جامعه؛ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی*، چاپ دوم، تهران: شرکت سهامی انتشار.

- ۱۸- رامشک، عطاءاله (۱۳۸۱): بررسی جامعه‌شناختی رفتارهای سیاسی - اجتماعی مردم استان کهگیلویه و بویراحمد در فعالیت انتخاباتی، ۱۳۷۵ الی ۱۳۸۰، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: واحد علوم و تحقیقات.
- ۱۹- صفری شالی، رضا (۱۳۷۸): «تأثیر مشارکت مردمی در تقویت امنیت اجتماعی»، مجموعه مقالات همایش نظم و دانش، معاونت اجتماعی ناجا.
- ۲۰- قربانی، علی (۱۳۷۸): مشارکت سیاسی زنان، پایان‌نامه کارشناسی دانشکده علوم اجتماعی، تهران: دانشگاه تهران.
- ۲۱- کلاتری، صمد (۱۳۸۰): «تحلیل رفتار انتخاباتی مردم در هفتمین و هشتمین دوره انتخابات ریاست جمهوری»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۶۸-۱۶۷.
- ۲۲- کلمن، جمیز (۱۳۷۷): بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- ۲۳- کوهن، آلون استانفورد (۱۳۶۹): تئوری‌های انقلاب، ترجمه علی‌رضا طیب، تهران: نشر قومس.
- ۲۴- گر، تدرابرت (۱۳۷۹): چرا انسان‌ها شورش می‌کنند، ترجمه علی مرشدی‌زاد، چاپ دوم، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۲۵- گولد جولوس و کولب، ویلیام ل. (۱۳۷۶): فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر پرهام و دیگران، تهران: انتشارات مازیار.
- ۲۶- مرتن ک. رابرت (۱۳۷۶): مشکلات اجتماعی و نظریه جامعه‌شناختی، ترجمه نوین تولانی، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.

